

VİRTUAL DİSKURSUN LİŦQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

PAŞAYEVA GÜNEL BAXŞEYİŞ qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dosent

p.gunel@hotmail.com

Açar sözlər: diskurs, virtual kommunikasiya, virtual diskurs, virtual ünsiyyət, virtual şəxs

Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər, mədəni və iqtisadi inkişaf dilə də öz təsirini göstərir. Əlbəttə, əminliklə demək olmaz ki, bu təsir həmişə yaxşı nəticələr vəd edir, amma görünən odur ki, demək olar ki, heç bir dil bu təsirdən yan keçə bilmir. İnternetin həyatımızın ayrılmaz bir hissəsinə çevrildiyi hazırkı zamanda mətn və diskurs anlayışı ilə yanaşı, virtual diskurs anlayışının da dilçiliyə daxil olması təsadüf deyildir.

Ümumiyyətlə, virtual diskurs anlayışını təhlil etməzdən əvvəl, diskurs termini və onun linqvistik təhlilinə nəzər salmaq lazımdır.

Bu söz latın mənşəli “discursus” sözündən götürülmüş və ünsiyyət qurmaq”, “söhbət etmək”, “danışmaq” mənasını ifadə edir. XX əsrin 50 -ci illərində ifadə nəzəriyyəsinə tədqiq edən fransız tədqiqatçısı Emil Benvenist dilçilikdə yeni bir anlayış – diskurs haqqında danışır və onu *danışan tərəfdən təqdim olunan nitq* kimi izah edir. [1] Z. Harris isə 1952-ci ildə nəşr etdirdiyi “Diskurs təhlili” adlı məqaləsində diskursu mədəniyyət və dil əlaqəsini nəzərdə tutan ardıcıl nitqin təhlili metodu olaraq izah etmişdir. Alim diskursu bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan ifadələrin birləşməsi kimi qiymətləndirmişdir. [2]

Beləliklə, bu iki nüfuzlu alim müxtəlif tədqiqatlarla eyni anlayış haqqında oxşar təyinat ənənəsini yaradır. Hazırda diskurs anlayışı dilçilərin maraq obyektindədir və bu anlayış müxtəlif istiqamətlərdən təhlillərə cəlb olunmaqdadır.

Diskursun öyrənilməsi bir sıra elmlərin kəsişməsindədir. Dilin fəaliyyətinin öyrənilməsinə yönəlmiş semiotika, sosiolinqvistika, pragmatika, antropologiya, ünsiyyət nəzəriyyəsi və digər əlaqəli elmlər müstəqil bir istiqamət olaraq diskursun öyrənilməsi ilə əlaqədardır. Diskursun müxtəlif aspektlərdə fəal şəkildə öyrənilməsinə baxmayaraq, indiyə qədər diskurs termininin birmənalı təfsiri yoxdur. Lakin linqvistik xüsusiyyətlərinə görə diskursun ünsiyyətin əsas vasitəsi olduğu inkaredilməz faktdır. “Cəmiyyət üzvlərinin bir-biri ilə münasibətlərini müəyyənləşdirmək və fikir mübadiləsi əldə etmək məqsədilə qarşılıqlı təsirinə ünsiyyət deyilir”. [3, s.12]

Diskurs müxtəlif növlərə və janrlara bölünür ki, hazırda təqdim etdiyimiz məqalədə virtual diskurs anlayışının əsas xüsusiyyətlərini təqdim etməyə çalışmışıq.

Yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində yaranan ünsiyyət mühiti ünsiyyətin bütün aspektlərində böyük iz buraxır, nəticədə, bununla əlaqədar bir neçə yeni terminlə rastlaşmalı oluruq. Məsələn, elektron diskurs, internet diskursu, onlayn diskurs, virtual diskurs və s.

Sadalanan diskurs növləri fərqli bir xüsusiyyət olaraq, müəyyən bir ünsiyyət vasitəsi və ya yaradılan ünsiyyət mühitini təyin edən qarşılıqlı əlaqənin təbiətini göstərir. Virtual diskurs, virtual reallıqda baş verən bir ünsiyyət forması olan mətndir və onu diskursun digər növlərindən fərqləndirir.

Baxmayaraq ki virtuallıq anlayışı qədim dövrlərdən bəri mövcuddur, son zamanlarda informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq “virtual” termininin və törəmələrinin istifadəsi xeyli populyarlaşdı. Məsələn, virtual mədəniyyət, virtual dünya, virtual şüur, virtual məkan, virtual reallıq, virtual bazar, virtual pul, virtual şəxs, virtual ad və s.

Tədqiqat obyektimiz olan virtual diskursun təhlilinə keçməzdən əvvəl, virtuallıq və ya virtual reallıq anlayışını aydınlaşdırmaq lazımdır. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə virtual sözünün izahı aşağıdakı kimi təqdim olunmuşdur.

1. Fakta əsaslanan, həqiqi gerçək .
2. Mümkün olan, imkan daxilində, müəyyən şərait daxilində meydana çıxan bilən.
3. Xəyali, əsl olmayan. [4]

Yuxarıda qeyd olunan izahlara nəzər saldıqda demək olar ki, hazırda Azərbaycan dilində virtual sözü əsasən “xəyali, əsl olmayan” mənalarında işlənir. Lakin virtual diskurs anlayışında bu mənə ifadəni hər zaman dəqiq aydınlaşdırma bilmir. Çünki virtual diskurs gerçəkliyə dayana bilir. Yəni, hazırda virtual sözü öz semantikasını nisbətən genişləndirib bir konsept yarada bilib. Məsələn, bu gün, bəlkə də, hər birimizin həyatında internetdən tanış olduğumuz virtual dostumuz və ya dostlarımız var. Bu virtual dost xəyal, uydurulmuş deyil. O mövcuddur və bizim üçün dost anlayışının bütün tələblərinə cavab verə bilir. Deməli, bu mənada dildə yeni ifadə - virtual gerçəklik anlayışı yaranır.

Virtual gerçəklik və ya virtual reallıq anlayışını sinonimlərlə ifadə etməyə çalışsaq, müxtəlif variantlarla rastlaşmalı oluruq ki, zənnimizcə, bu ifadələr təqdim olunan anlayışın dəqiq mənasını bizə çatdırmağa bilər. Məsələn: xəyali reallıq, süni reallıq, subyektiv reallıq, müvəqqəti reallıq, yaradılan reallıq, simvolik reallıq, təqlid edilmiş reallıq, qurulmuş reallıq və s. Bu ifadələrə qarşılıq olaraq obyektiv gerçəkliyi ifadə edən həqiqi reallıq, obyektiv reallıq, əsl reallıq, sosial reallıq, maddi reallıq, təbii reallıq, daimi reallıq, real reallıq söz birləşmələrini nəzərdən keçirsək, bizə virtual reallığın mahiyyəti tamamilə aydın olacaqdır.

Virtuallıq anlayışı sonralar sxolastik fəlsəfə çərçivəsində də istifadə edilmişdir. "Əsl dünya - söz dünyasındakı virtual dünya" əsərində A.A. Bragin virtual sözünün etimologiyasını və bu və ya digər şəkildə fərqli dillərin lüğətlərində yerləşdirilməsini ətraflı nəzərdən keçirərək qeyd edir: “Bu söz tədricən real dünyanı tərk edir və sxolastik, fəlsəfi mənə daşıyır”. [5, s.45] Virtual reallığın əsasını qeyri -maddi anlayışlar: məlumatlar, düşüncələr və görüntülər təşkil edir. Bundan əlavə, virtuallıq, təxəyyül kimi digər zehni törəmələrdən fərqli olaraq, insanın öz aqlının məhsulu kimi deyil, verilən bir şey kimi qəbul etməsi və yaşaması ilə xarakterizə olunur.

Virtual reallıq haqqında fikirlərə əsaslanaraq onun müxtəlif cür başa düşüldüyünü söyləmək olar. Məsələn, hər hansı bir reallığın virtual reallıq kimi başa düşüldüyü son dərəcə geniş anlayış kimi. Bu yanaşma baxımından gerçəklik ümumilikdə virtualdır, çünki mövzu yalnız subyektiv dünya ilə deyil, həm də onun haqqında fikirlərlə də qarşılıqlı əlaqədədir.

Psixoloji virtual reallıq anlayışı da vardır ki, bu zaman insan zehində müxtəlif yollarla doğrulan süni, qurulmuş real-xəyali bir obraz nəzərdə tutulur. O obraz ki, bunu insan özü uydurur, ona müxtəlif şəkillər verir və müəyyən hadisələrlə əlaqələndirir. Bu virtual reallıq real fiziki proseslərə uyğun gəlməyən idrak və sosial modellərin, mücərrəd anlayışların və kateqoriyaların virtual reallığı da adlandırıla bilər.

Ümumiyyətlə, virtual söhbət anlayışı yalnız internet üzərindən aparılmır. Müəyyən təhlillər apararkən məlum olur ki, bu insanın psixoloji vəziyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Məsələn: kulis.az saytının təqdim etdiyi “Cəhənnəmdən keçmiş mələk” romanında əsərin qəhrəmanı Bircə tez-tez öz xəyali dostu ilə söhbət edir, narahatlıq və kədərini onunla bölüşür.

“...Özumdən xəbərim yoxmuş, sən məni özümə tanıtdın. Sən məni içimdən çıxarıb özümə göstərdin, məni özümə sevdirdin. Sən məni özünə ucaltdın. Bir anda cənnətin qapıları üzümə taybatay açıldı, sən cənnətinə ayaq basdım, dostum. Sən məni inandırmaq istədin ki, bu cənnət qırağda yox, elə mənim içimdəymiş, ancaq mən yenə də özümü sənə, məhz sənə cənnətində hiss eləyirəm. Sənə inandım, dostum, sənə etiqad elədim, sənə iman gətirdim. Dinlə məni, əziz dostum, canımdakı tikanları bir-bir çıxar, ürəyimin yaralarına məlhəm qoy, məni bir də sənsiz buraxma”. [6]

Yuxarıda təqdim etdiyimiz mətndə qəhrəman öz xəyalında yaratdığı virtual dostunu yada salır. Azərbaycan ədəbiyyatında belə nümunələr çoxluq təşkil edir.

İnformasiya texnologiyaları kontekstində virtual reallıq anlayışı isə artıq müasir dövrün əsas fenomeninə çevrilib. Bu zaman virtual reallıq bir kompüter və internet ilə sıx əlaqədə nəzərdən keçirilir. Və bu baxımdan yeni informasiya texnologiyalarının ən böyük nailiyyəti yalnız müşahidə və təcrübə deyil, virtual reallıqda hərəkət etmək bacarığıdır. Virtual reallıqda virtual şəxslər formalaşır ki, müasir dövrün insanı da artıq belə şəxslərdəndir. Təbii ki, bu zaman virtual şəxsin öz dil xüsusiyyətləri yaranır ki, bu da öz növbəsində dilçilikdə yeni normalar və qaydaların yaranmasına gətirib çıxarır. Bu normalar ənənəvi qaydalardan fərqlənə, hətta onları təkzib belə edə bilər. Lakin görünür odur ki, cəmiyyət özü birbaşa dilə təsir edir və onun daşlaşmış qanunlarını belə tədrisən dəyişə bilər. Dil cəmiyyət əsasında formalaşmış, onun tələbi ilə inkişaf edərək zənginləşmişdir. Bu baxımdan yeni anlayışların yeni dəyişikliklər gətirəcəyi istisna edilmir.

Diskursun fərqli növləri arasındakı əlaqəyə qayıdaraq, kompüter söhbəti və elektron diskurs anlayışlarının sinonim olduğunu və elektron ünsiyyət vasitələri ilə həyata keçən bir mətni ifadə etdiyini qeyd etmək lazımdır.

Müasir cəmiyyətin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri, əsasən kommunikativ sahədə əks olunan texnologiyanın sürətlə inkişaf etməsidir ki, internetdəki bu ünsiyyət formaları xüsusi marağa səbəb olur. Hal-hazırda internet həm bir informasiya texnologiyası, həm də bir növ kommunikativ, sosial-mədəni fenomen kimi qəbul edilir. Hazırda internet insanlardan və onların saysız -hesabsız qarşılıqlı təsirlərindən ibarət bir məkan və ya bir mühitdir. Bu mühit təkə texnologiya deyil, əməkdaşlıq etmək, iştirak etmək və qayğı göstərmək üçün səbəb ola bilər.

Virtual diskurs internetdə çox yayılmış bir ünsiyyət növüdür, öz normalarına uyğun olaraq inkişaf edir, müəyyən məqsədlərə, dəyərlərə, strategiyalara, janrlara, malikdir. Virtual diskursu tədqiq etmək üçün virtual məkanda müşahidə aparmaq kifayətdir ki, onun əsas linqvistik xüsusiyyətlərini təyin edəsən. Bu xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

1. Virtual diskursun yaranması slenqlər adlanan söz qrupunun Azərbaycan dilinə daxil olmasına və yaranmasına təkan verdi, eyni zamanda, hazırda virtual ünsiyyət zamanı slenqlərdən geniş istifadə edilir.

2. Virtual diskurs şifahi nitq xüsusiyyətlərini yazılı nitqə daşımağı bacardı. Təbii ki, bu dil üçün yaxşı göstərici deyil, lakin fakt odur ki, virtual məkanda yazılı nitq şifahi nitqlə eyniləşdirilib. Yarımçıq cümlələr, konversiya, təhrif olunmuş sözlər və s.

3. Virtual diskurs hiss və duyğuların yazılı ifadəsi üçün xüsusi işarələrin yaranmasına səbəb oldu ki, bu işarələrlə onlayn yazışan şəxslərin güldüyünü, qəzəbləndiyini, kədərləndiyini aydın etmək mümkündür.

4. Virtual diskurs virtual şəxslərin və virtual adların yaranmasını təmin etdi ki, bu da Azərbaycan dilində antroponimlərin tədqiqində yeni bir istiqamət yaratmış oldu.

Maraqlıdır ki, uzun müddət dilçiliyin tədqiqat obyektlərindən olan bir çox anlayışlar virtual reallıq anlayışının fonunda yenidən işlənmə ehtiyacı hiss etdirir. Məsələn, uzun illərdir arqo və jarqonlar adlandırdığımız söz qrupunun sırasına slenqlər də daxil oldu və düşünürük ki, onların xüsusiyyətləri bir daha araşdırılmalı və sərhədləri müəyyənləşdirilməlidir, və yaxud Azərbaycan dilində şifahi və yazılı nitqin hamıya məlum olan, illərdə öz dayanıqlığını qoruyan xüsusiyyətləri virtual diskurs zamanı tamamilə pozulur və yeni meyarlar ortaya çıxır.

Şifahi nitqdə mimika və jestlərdən istifadə edərək qarşı tərəfə ötürdüyümüz hiss və duyğuları yazıda ötürmək çətinlik yaradırdı, lakin virtual diskursda bunu təqdim etmək heç də çətin deyildir. Düşünürəm ki, emosiya konseptinin tədqiqində məhz bu məsələlər də öz əksini tapa bilər.

Mətn və diskurs anlayışlarını linqvistik cəhətdən araşdırarkən məlum olur ki, diskurs şifahi nitqdır. Lakin virtual diskurs haqqında bunu demək dəqiq səsənmir. Diskurs hərəkət dildir, interaktivdir. Burada ünsiyyət aktiv şəkildə həyata keçir. Müasir dövrümüzdə virtual diskurs müxtəlif texniki vasitələrlə həyata keçirilir ki, bu zaman yazılı şəkildə olsa belə bu proses interaktivdir. Deməli, diskurs şifahi nitqdır, lakin virtual diskurs həm şifahi (virtual konfranslar,

virtual dərslər, virtual iclaslar və s.), həm də yazılı formada (elektron məktub, sosial şəbəkələrdə yazışmalar; messenger, dayrekt, vatsap, telegram və s.) həyata keçirilir.

Diskurs vasitəçiyə ehtiyac duyur. Vasitəçi yoxdursa diskurs da yoxdur. Buna əsaslanaraq deyə bilərik ki, virtual diskurs da vasitəçi tələb edir və bu tələb virtual şəxsi yetişdirir. Təbii ki, virtual şəxs ifadəsinin özü də bir tədqiqat obyektinə ola bilər. Lakin qısa şəkildə virtual şəxs kimdir sualına cavab vermək olar. Virtual şəxs virtual adlarla, nikneymlərlə diskursa qoşulan şəxsdir. Bu şəxslər tanıdığımız və ya tanımadığımız şəxslər ola bilər. “Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı yeni ad əvəzləyicilərinin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. İnternet şəbəkəsində özünütəqdim üçün əsas vasitə nikneym – internetdə ünsiyyət zamanı istifadə olunan adlar sayılır. Onların xüsusiyyətləri ilə əlaqədar meydana çıxan əsas məsələ yeni ad işarələrinin antroponimik sistemdə mövqeyidir. Nikneymləri virtual ad / virtual antroponim hesab etmək daha məqsədəuyğundur”. [7, s.8]

Göründüyü kimi, virtual diskurs özü ilə bərabər yeni terminlərin, anlayışların yaranmasına səbəb olur ki, bu ifadələrin hər biri virtuallıq anlayışının əsas hissələridir.

Nəticə. Son dövrlər dünyanı əhatə edən pandemiya şəraiti xüsusi karantin rejimini zəruriləşdirdi və bu zaman virtual kommunikasiya insanlar arasında əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. Distant dərslər, onlayn konfranslar, təlimlər, tədbirlərin təşkili virtual diskurs anlayışının Azərbaycan dilində də tədqiqinə ehtiyac olduğunu yada saldı. Virtual kommunikasiyanın əsasını təşkil edən virtual diskursun dil xüsusiyyətlərinin Azərbaycan dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri fonunda araşdırılması müasir dövrün tələbləri sırasında hesab oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Stéphane Mosès. Émile Benveniste and the Linguistics of Dialogue
https://www.cairn-int.info/article-E_RMM_014_0509--emile-benveniste-and-the-linguistics-of.htm
2. Eminli, B. İ. Qeyri-verbal ünsiyyətin etnokulturoloji səciyyəsi / B. İ. Eminli // SDU.Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. – 2021. – Vol. 17. – No 1. – P. 12-16.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46202320>
3. Harris Z. Discourse analysis: A small text // Language, NY: Linguistic Society of America, – 1952, –vol.28, –No.4, –p. 1-30.
4. <https://www.ebooks.az/view/7yRJ3CIc.pdf>
5. Брагина А.А. Мир реальный - мир виртуальный в мире слов // Словарь и культура русской речи: К 100-летию со дня рождения С.И.Ожегова. – М.: Индрик, –2001. –С. 44-58.
6. <https://kulis.az/news/16553>
7. Həbibli, R. Y. Virtual məkanda nikneymlərin işlənmə xüsusiyyətləri / R. Y. Həbibli // SDU. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. – 2021. – Vol. 17. – No 1. – P. 8-11.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46202319>

РЕЗЮМЕ

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВИРТУАЛЬНОГО ДИСКУРСА

Пашиева Г.Б.

Ключевые слова: *дискурс, виртуальная коммуникация, виртуальный дискурс, виртуальная коммуникация, виртуальная личность.*

Одна из основных тем лингвистических исследований в наше время - это концепция текста и дискурса, и недавно к этим темам исследований было добавлено понятие виртуального дискурса. В представленной статье исследуются основные черты виртуального дискурса, являющегося новым понятием в азербайджанском языке, и перечисляются его особенности. В последнее время условия пандемии во всем мире вызвали необходимость особого режима карантина, в котором виртуальное общение становится основным средством общения между людьми. Организация дистанционного

обучения, онлайн-конференций, тренингов, мероприятий напомнила о необходимости изучения концепции виртуального дискурса на азербайджанском языке. Статья перекликается с современностью, показывая концепцию виртуальности в терминах, существующих в лингвистике.

SUMMARY
LINGUISTIC FEATURES OF THE VIRTUAL DISCOURSE

Pashayeva G.B.

Keywords: *discourse, virtual communication, virtual discourse, virtual communication, virtual personality*

One of the main topics involved in linguistic research in modern times is the concept of text and discourse, and recently the concept of virtual discourse has been added to these research topics. In the presented article, the main features of the virtual discourse, which is a new concept in the Azerbaijani language, are studied, and its peculiarities are listed. Recently, pandemic conditions around the world have necessitated a special quarantine regime, in which virtual communication becomes the main means of communication between people. The organization of distance learning, online conferences, trainings, events reminded of the need to study the concept of virtual discourse in the Azerbaijani language. The article echoes modern times, showing the concept of virtuality in terms that exist in linguistics.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	21.10.2021
	Son variant	15.11.2021